

אם כן, "וַיִּפְגַּע בְּמָקוֹם" מתפרש כמעין "ויתפלל אל האלוהים". בכך השלים יעקב את מעגל תפילות היום. אברהם תיקן את תפילת שחרית, יצחק את מנחה, ויעקב את ערבית, היא מעריב.

זהו רעיון מרהיב. אף כי כל תפילות העמידה בימי החול זהות במילותיהן, כל אחת מהן עשויה בחותמו של אחד מן האבות. אברהם מייצג את הבוקר. הוא היוזם, מי שמביא לעולם תודעה דתית חדשה. איתו היום מתחיל. יצחק מייצג את שעות אחר הצהריים. אין ביצחק שום דבר חדש - שום מעבר מוכהק מחושך לאור או מאור לחושך. אירועים רבים בחיי יצחק משכפלים מעשים שהיו באברהם. כמו את אביו גם אותו מאלץ רעב לרדת לארץ פלשתים. הוא חופר מחדש את בארות אביו. יצחק הוא הגבורה השקטה של ההמשכיות. הוא חוליה בשרשרת הברית. הוא מצרף דור אל דור. הוא אינו מחדש דבר בחיי האמונה, אבל חייו הם שלב חדש. יצחק הוא הדבקות, הנאמנות, הנחישות להמשיך. יעקב מייצג את הלילה. הוא איש הפחד והמנוסה, האיש הנאבק ושורה עם אלוהים, עם אנשים ועם עצמו. יעקב הוא זה המכיר מבפנים את חשכתו של עולמו.

אבל ברעיון שיעקב הוסיף את תפילת ערבית יש גם קושי. בסוגיה מפורסמת בתלמוד גורס רבי יהושע שתפילת ערבית, להבדיל משחרית ומנחה, היא תפילת רשות (אומנם המפרשים מציינים שהיא נעשתה חובה משום שדורות על דורות קיבלוה על עצמם). אם כל תפילה היא מיזם של אחד מן האבות, מדוע ייגרע חלקו של יעקב מחלקם של אברהם ויצחק? לכך הוצעו כמה תשובות.

היו שהסבירו שתפילת ערבית היא רשות דווקא על פי הדעה המייחסת את מקור התפילות לא לאבות אלא לקורבנות שהוקרבו

פרשת
ויצא

לפגוש אלוהים

החזיון הוא מן המרשימים בתורה. יעקב, לכדו בלילה, תוך שהוא בורח מזעמו של עשו אחיו, שוכב לישון על אבני המקום - וחלומו אינו סיוט של נמלטים, כי אם התגלות:

וַיִּפְגַּע בְּמָקוֹם, וַיִּלֶן שָׁם כִּי בָּא הַשֹּׁמֶשׁ. וַיִּקַּח מֵאֲבָנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׁם מְרֹאשְׁתָּיו, וַיִּשְׁכַּב בְּמָקוֹם הַהוּא. וַיַּחְלֹם - וְהִנֵּה סֹלֶם מַצֵּב אֲרָצָה, וּרְאִשׁוֹ מִגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה; וְהִנֵּה מִלֵּאכֵי אֱלֹהִים עֲלִים וַיֵּרְדִּים בּוֹ. וְהִנֵּה ה' נֹצֵב עָלָיו... (בראשית כח, יא-יג).

וַיִּיקֶן יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ, וַיֹּאמֶר: אֶכֶן יֵשׁ ה' בְּמָקוֹם הַזֶּה! וְאֲנֹכִי לֹא יָדַעְתִּי. וַיִּירָא, וַיֹּאמֶר: "מַה נִּזְרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה! אֵין זֶה כִּי אִם בֵּית אֱלֹהִים, וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם" (שם, טז-יז).

על יסוד הדברים האלה למדו חכמינו כי "יעקב תיקן תפילת ערבית". היסק זה מבוסס על המילה "וַיִּפְגַּע", המציינת, כפשוטה, היתקלות, אך היא יכולה לציין גם תפילה ותחנונים - כמו בירמיהו (ז, טז): "וְאָתָה אֶל תַּתְּפִּלָּל בְּעַד הָעַם הַזֶּה וְאֵל תִּשָּׂא בְעֶדְם רָנָה וּתְפִלָּה וְאֵל תִּפְגַּע בִּי, כִּי אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ אֹתָךְ". חז"ל גם דרשו את המילה "בְּמָקוֹם" כמציינת את ה', "מקומו של עולם".

במקדש. בלילה לא הוקרבו קורבנות. הגורסים "תפילות - אבות תיקנון" יאמרו אם כן שתפילת ערבית היא חובה.

תשובה שנייה היא שיש הלכה הפוסטת מן התפילה הולכי דרכים. בתקופה שבה הדרכים היו בחזקת סכנה, והולכיהן היו נתונים בכל רגע לחשש ממשי מפני התנפלות שודדים, לא היה אפשר להתרכז. התפילה דורשת כוונה. לכן יעקב בדרכו לחרן היה פטור מתפילה, ותחנוניו לקב"ה באו מרצון ולא מחובה, וכך הם נשארו.

ותשובה שלישית: על פי המדרש (המובא ברש"י), השמש שקעה על יעקב פתאום, שלא בזמנה. יעקב התכוון להתפלל מנחה, אבל גילה להפתעתו שהלילה ירד. תפילת ערבית לא נעשתה חובה כי יעקב לא התכוון מלכתחילה לתפילה כזאת.

אבל ישנו גם הסבר עמוק יותר. בכל אחד מהאירועים שחכמינו ראו כמקורות לשלוש התפילות משמשת לציון התפילה לשון אחרת. על אברהם נאמר "וַיִּשְׁכֶּם אֲבֹרָהֶם בְּבֶקֶר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם אֶת פָּנָיו ה'" (בראשית יט, כז). על יצחק: "וַיֵּצֵא יִצְחָק לְשׁוֹן בְּשָׂדֶה לְפָנוֹת עֶרֶב" (כד, סג). ואילו על יעקב, כאמור, "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם". אלו הם שלושה סוגים של חוויה דתית.

אברהם יזם את חיפוש האל. הוא היה אישיות דתית יוצרת: אביהם של כל היוצאים למסע רוחני ליעד בלתי־ידוע, חמושים רק בביטחון שהמחפש - ימצא. אברהם ביקש את אלוהים לפני שאלוהים ביקש אותו.

תפילת יצחק מתוארת כשיחה. בשיחה יש שני צדדים - המדבר והמקשיב, לסירוגין. יצחק מייצג את החוויה הדתית כדיאלוג בין דְּבַר ה' לדבר האדם.

שונה מהן תפילת יעקב. הוא איננו יוזם אותה. מחשבותיו נמצאות במקום אחר: הוא חושב על עשו שממנו הוא בורח ועל לבן שאליו הוא הולך. אל תוך התודעה המוטרת הזאת נכנס חזון על אלוהים, מלאכים וסולם המחבר בין שמיים וארץ. יעקב לא עשה דבר כדי להתכונן לכך. זה בא לו במפתיע. אכן, יעקב "פוגע" באל, פוגש אותו אגב אורחא, כפי שאנו פוגשים לפעמים פנים מוכרות בתוך קהל זרים. את הפגישה הזאת יזם האל, לא האדם. משום כך אין תפילתו של יעקב יכולה לשמש בסיס לחובת קבע. הרי איש מאיתנו אינו יודע מתי תפלוש שכינת האל אל יומיומו.

יש בחיי האמונה יסוד שהוא מעבר לשליטתו של הרצון. הוא מגיח כמו משום־מקום, ובשעה שאיננו מצפים לו בה כלל. אם אברהם מייצג את מסענו אל האלוהים, ויצחק את שיחתנו עם האלוהים, הינה יעקב מסמל את מפגשו של אלוהים איתנו: לא מתוכנן, לא קבוע, לא צפוי; המחזה, הקול, הקריאה שלעולם איננו מצפים להם מראש, אך הם באים ומחוללים בנו תמורה. כמו ליעקב כך גם לנו. אנו מרגישים שהקצנו משנתנו והבנו, כאילו לראשונה, כי "יש ה' בַּמָּקוֹם הַזֶּה וְאֵנֶכִי לֹא יָדַעְתִּי". המקום לא השתנה, אבל אנחנו כן. חוויה כזאת אינה יכולה להיקבע כחובה. היא איננה דבר שאנחנו עושים. היא דבר שקורה לנו. "לפגוע במקום" פירושו לחשוב על דברים אחרים ולגלות שקיבלנו את פני השכינה.

חוויות כאלו מתרחשות בלילה. הן קורות כשאנחנו בודדים, פוחדים, חשופים, קרובים לייאוש. דווקא אז, כשאנו ריקים מציפיות, אנו יכולים לגלות שחיינו הוצפו בזיו כבודו של האל. פתאום, בוודאות שאין לטעות בה, אנו יודעים שאיננו לבדנו; שאלוהים איתנו עכשיו, והיה איתנו לאורך כל הדרך, אבל היינו

שקועים בטרוניות מכדי שנשגיח בכך. כך מצא יעקב את ה' - לא באמצעות מאמציו, כאברהם; לא בשיחה מתמשכת, כיצחק; אלא בלב הפחד והבדידות. יעקב הנמלט מועד ונופל - ומגלה שנפל אל זרועותיו הפתוחות של האל. מי שחווה כדבר הזה לא ישכחנו.

זו הייתה תפילתו של יעקב. לפעמים אנחנו מדברים, ולפעמים מדברים אלינו. לא תמיד התפילה צפויה. לא תמיד היא עניין של שעות מוגדרות וחובת יום-יום. תפילה היא גם היפתחות, היחשפות. ה' יכול להפתיע אותנו, להעירנו משינה, לתפוס אותנו כשאנו נופלים.

סביב שולחן השבת

1. מה פירוש הדבר "לפגוש" (או בלשון הפרשה "לפגוע") באלוהים במקום לחפש אותו? האם הרגשתם פעם דבר כזה?
2. איך נוכל להיות מודעים יותר לנוכחותו של האל בחיי היום-יום שלנו?
3. איפה עוד בתנ"ך מתרחש מפגש דתי בלילה?